

УДК 314.145:330.36 [(477.83)]

РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНИХ ЧИННИКІВ У СТАЛОМУ РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ПОСЕЛЕНЬ ТУРКІВСЬКОГО ТА СТАРОСАМБІРСЬКОГО РАЙОНІВ

Л.В. Пархуць, старший викладач

З.Ю. Шеремета, старший викладач

М.М. Фітак, асистент

Національний лісотехнічний університет України

Причини деградації сільських населених пунктів лежать як в площині загальнодержавної політики, так і в конкретних умовах існування поселень. Соціально-демографічні процеси виступають головним чинником, який впливає на хід всіх інших суспільних процесів у сфері праці, економіки, землекористування, обслуговування. Стан і перспективи відтворення населення в Турківському та Старосамбірському районах Львівщини є критичними, що призводить до зменшення загального трудового потенціалу.

Проблема деградації окремих сільських населених пунктів гірської частини Львівщини охоплює соціальну та економічну сфери. Причини деградації лежать у відсутності загальнодержавної політики, і сприятливих умов для сталого розвитку поселень. При розробці програм економічного розвитку районів, генеральних планів сільських населених місць соціально-демографічним факторам відводять другорядну роль.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив аграрного сектора на розвиток сільської місцевості у широкому сенсі розкривається в роботах І.Ф. Гнибіденка [1], В.К. Збарського [2], М.К. Орлатого [3]. Фахівці, котрі працюють у сфері урбаністики прогнозують, що до 2025 р. чисельність населення України скоротиться до 46 млн осіб при притомній вазі міського населення 67–70% [4]. Питома вага міського

населення Львівської області становить 60,5%, а це значно нижчий показник урбанізованості порівняно з усією Україною. Натомість, за кількістю малих міст Львівщина займає перше місце в Україні (40 міст). В них зосереджено 31% усього міського населення області. Турківський та Старосамбірський райони мають незначну частку міського населення – відповідно 15,6 та 22,9% та щільністю 43 особи на 1 км². Отже, роль сільського населення в економічному і соціальному розвитку є досить вагомою як для цих районів, так і для області. Реформування земельних відносин у Львівській області істотно змінило співвідношення земель, що перебувають у користуванні сільськогосподарських підприємств та громадян. У 1990 р. частка сільськогосподарських земель громадян становила 11,21%, а на початок 2014 р. вона зросла до 61,14% [5].

Найбільший вплив на Старосамбірський район, його соціально-економічний розвиток чинять міста Самбір, Дрогобич та Львів – до них спостерігається значний відтік населення працездатного віку, що становить загрозу для подальшого розвитку району [6]. На Турківський район суттєво впливає Старий Самбір і менше Дрогобич, Львів та Ужгород. Вже у 2005 р. Турківщина мала найвищий в області показник міжрегіональної міграції у розрахунку на 1 тис. мешканців – у район прибуло 67 осіб, а вибуло 289 [7]. Починаючи з 1970 р., зменшилася кількість мешканців гірських районів за рахунок депопуляції сільського населення; в районних центрах до 1989 р. тривав приріст населення, а в наступні роки його чисельність зменшується і в там. Відсутність державної підтримки та міжнародних інвестицій призводить до міграції сільських жителів у міста, зниження якості життя, зменшення ролі сільських громад у соціально-економічному розвитку [8]. Домогосподарства пом'якшують ситуацію на ринку праці й займають той прошарок у сфері економічної діяльності, який не може (або не бажає) зайняти держава чи юридичні особи – так вважають демографи [9].

Мета статті – на основі досліджень трьох гірських модельних поселень виявити залежність сталого розвитку сільських населених пунктів від соціально-демографічних чинників.

Виклад основного матеріалу. Аналіз соціального фактора та виробничо-господарської діяльності спершу проводився на рівні первинної економічної ланки села – домогосподарств, а потім на рівні сільської громади. Частка сектора домогосподарств у виробництві валової продукції сільського господарства Львівської області за 2012 р. становила 70%, частка ж сільськогосподарських угідь, у порівнянні з 2000 р., зросла від 56,8% до 76,2% [10].

Розглядаючи вибрані нами райони, слід зазначити, що відсоток домогосподарств у загальному виробництві сільськогосподарської продукції за 2013 р. становив у Турківському районі 99,9%, а в Старосамбірському – 95,6%. Однак рослинництво і тваринництво розподілялися не однаково. Так, у Турківському районі частка тваринництва у приватних господарствах становила 100%, рослинництва – 99,6%; у Старосамбірському районі відповідно 98,1 і 93,1% [11].

Віддаленість чи наближеність від урбанізованих центрів також активно впливає на економіку сільської громади. Слід зазначити, що площа сільськогосподарських угідь в індивідуальних господарствах Турківського району зменшилась з 33,5 тис. га у 1995 р. до 31,6 тис. га у 2013 р., а в Старосамбірському районі – зросла з 29,5 тис. га в 1995 р. до 38,7 тис. га в 2013 р. [12].

Турківський та Старосамбірський райони істотно відрізняються за економічним розвитком та ресурсами, але гірські території мають подібні проблеми та завдання розвитку. В ході досліджень ми вибрали три модельні поселення для аналізу ситуації у селах.

Соціальні чинники с.м.т. Бориня. Населення Борині на початок 2011 р. становило 1667 осіб, не враховуючи 47 студентів ВНЗ. Працездатне населення (855 осіб) становило 51,3% від загальної чисельності мешканців села. Із всіх працездатних мешканців 54,4% забезпечені роботою, а 45,6% є безробітними. Такий стан характерний для Турківського району в цілому. З усіх мешканців Борині лише 27,9% офіційно забезпечені роботою і сплачують податки, а 48,7% – це діти дошкільного віку, школярі та пенсіонери. Демографічне навантаження осіб непрацездатного віку на осіб працездатного віку в селищі досить високе. Із загальної кількості працюючих 400 осіб мають роботу в Борині, 22 – у районі, 9 – в облас-

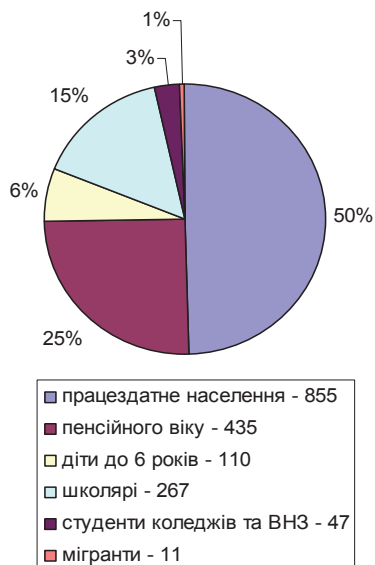

Рис. 1. Структура за віком мешканців с.м.т. Бориня станом на 01.01.2012 р.

ті, 34 – в межах України і 11 – за її межами. Структуру за віковим складом селища подано на рис. 1. Організації і заклади, що фінансуються із державного бюджету за кількістю осіб переважають над прибутковими підприємствами і організаціями різних форм власності. Площа сільськогосподарських земель скоротилась з 58% у 1907 р. до 32% у 2011 р.

Проблемним є відтворення населення. За офіційними даними вже протягом 14 років смертність у селищі переважає над народжуваністю. Найвищим цей показник був у 2001 р., коли народилось 8 дітей, а 28 осіб померло. Станом на 2014 р. від'ємне сальдо становить – 3 особи (табл.1).

Таблиця 1. Народжуваність, смертність та приріст населення в с.м.т. Бориня

Рік	Народжених	Померлих	Приріст за рік
1980	30	25	+5
1991	26	11	+15
2001	8	28	-20
2005	14	28	-14
2011	13	17	-4
2012	13	23	-10
2014	16	19	-3

Опитування, проведені в Борині восени 2012 р. показали, що 40% домогосподарств мають непогані перспективи збереження та функціонування, 30% не мають жодних перспектив, а 30% можуть продовжувати своє функціонування за певних сприятливих умов. Зазначені 40% складаються здебільшого із двох сімей різного покоління або однієї сім'ї з 5–7 осіб. У першому випадку спільно проживають батьки старшого віку та їх діти, які мають окрему сім'ю і своїх дітей (щонайменше двох). Домогосподарство добре функціонує за умови, що старше покоління забезпечене пенсією, а молодше – роботою в межах села чи району і регулярно отримує доходи. У другому випадку – це багатодітна сім'я, яка отримує дотації від держави, веде підсобне господарство, а один із членів сім'ї має постійну роботу і дохід.

Домогосподарства, що не мають перспектив функціонування, – це сім'ї з однієї-двох осіб, здебільшого старшого віку, які не мають дітей або їх діти живуть далеко за межами села. Такі сім'ї здебільшого займаються городництвом, рідше, забезпечуються тільки пенсією.

Домогосподарства, які можуть функціонувати за певних умов – це односімейні господарства з трьох-чотирьох осіб (чоловік, жінка і діти (дитина), рідше, сім'ї із двох старших осіб, які ведуть підсобне господарство. Функціонування таких домогосподарств можливе, якщо хоч одна дитина після навчання залишиться проживати у селі і створить нову сім'ю. У другому

варіанті, домогосподарство може зберегтися тоді, коли діти проживають окремо від батьків на іншій садибі у цьому ж селі. У такому разі діти доглядають і допомагають старшим батькам, а по їх смерті можуть успадкувати будинок і землю.

Соціальні чинники села Розлuch.

Населення с. Розлuch на початок 2011 р. становило 1165 осіб, не враховуючи студентів ВНЗ. За 2010 р. з села мігрувало 32 особи в т.ч. 17 – за кордон. Працевдатне населення (647 осіб) становило 55,5% від загальної чисельності мешканців села. Офіційно зареєстрованих безробітних було 11 (1,7% від працевдатного населення). 54,6% мешканців с. Розлuch офіційно забезпечені роботою і сплачують податки, а 44,5% – це діти дошкільного віку, школярі та пенсіонери. Структуру за віковим складом села зображено на рис. 2.

У селі проживає 14 багатодітних сімей, з яких 9 отримують матеріальну допомогу. Загалом 30 дітей із багатодітних сімей отримують грошову допомогу. Матеріальну допомогу отримують 47 учасників війни і 2 учасники бойових дій (афганці). 92 особи отримують пенсію по інвалідності. Дітей шкільного віку є 209, з них лише 97 навчаються у Розлuchській школі, а решта – за межами села. За офіційними даними останні 4 роки у селі смертність переважає над народжуваністю. Найбільше людей померло у 2005 р. (табл. 2). Площа сільськогоспо-

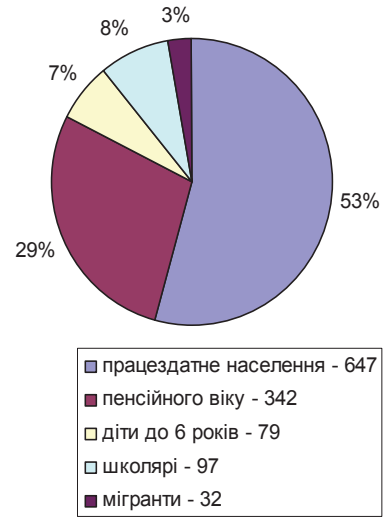

Рис. 2. Структура за віком мешканців с. Розлuch станом на 01.01.2012 р.

дарських земель скоротилась з 60% у 1907 р. до 43% у 2011 р., однак забезпеченість роботою у Розлuchi все ж краща ніж у Борині.

Опитування, які проводились в Розлuchi восени 2012 р. показали, що 46% домогосподарств мають непогані перспективи збереження та функціонування, 30% не мають таких перспектив, а 24% можуть продовжувати своє функціонування за певних сприятливих умов.

Соціальні чинники с. Бусовисько. Село вигідно розташоване на трасі Львів-Ужгород, але несприятлива демографічна

Таблиця 2. Народжуваність, смертність та приріст населення у с. Розлuch

Рік	Народжених	Померлих	Приріст за рік
2000	15	11	+4
2005	9	26	-17
2007	8	22	-14
2008	12	22	-10
2009	15	20	-5
2010	6	3	+3
2011	10	20	-10
2012	11	20	-9
2013	14	28	-14
2014	15	16	-1

ситуація та відсутність необхідної кількості робочих місць не сприяє його розвитку. Більшість людей працюють за межами села, а окремі – за кордоном. Здебільшого селяни ремонтують свої старі будинки, житлове будівництво є рідкістю для села.

У Бусовиську спостерігається зменшення кількості дітей шкільного віку. Так, у 2009 р. їх було 120, а на початок вересня 2012 р. – 68. До першого класу в 2012 р. прийшло лише 4 учні. Лише 4 сім'ї є багатодітними (трьох і більше дітей). За неофіційними даними, у 2010 р. у селі проживало 40 вдів і 5 вдівців. Нами відзначено, що міграційні процеси незначні і мають маятниковий характер. Зменшення народжуваності та старіння населення в майбутньому збільшить навантаження соціального забезпечення пенсіонерів на працездатне населення, яке становить 54,5% від загальної чисельності мешканців села. Особи пенсійного віку становлять 28,2%. Структуру за віковим складом села зображено на рис. 3.

Дохідна частина бюджету с. Бусовисько формується сукупно із с. Верхній Лужок. Бюджет сільської ради формується в основному за рахунок офіційних трансфертів (дотацій, субвенцій), одержаних з державного бюджету. Дотаційність складає 85%. Серед власних надходжень основним податком залишається податок з доходів фізичних осіб, питома вага якого становить 96%. Надзвичайно низьким є рівень надходжень від плати за землю та від податку на прибуток підприємств та організацій, що працюють на умовах самоокупності. Площа сільськогосподарських земель скоротилась з 53% у 1907 р. до 25% у 2011 р. Опитування восени 2012 року показали, що 54% домогосподарств мають непогані перспективи збереження та функціонування, 8% їх не мають, а 38% можуть продовжувати своє функціонування за певних сприятливих умов.

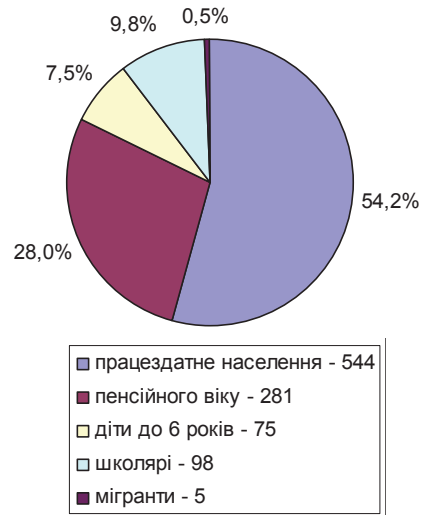

Рис. 3. Структура за віком мешканців с. Бусовисько станом на 01.01.2012 р.

Висновки

Соціально-демографічні процеси є головним чинником, що впливає на всі інші суспільні процеси у сфері праці, економіки, землекористування, обслуговування.

Стан і перспективи відтворення населення в Турківському та Старосамбірському районах Львівщини є критичними, відбувається різке зменшення загального трудового потенціалу.

За збільшення частки домогосподарств у валовій сільськогосподарській продукції спостерігається процес депопуляції у сільських поселеннях, що веде до зменшення кількості мешканців, зниження виробництва сільськогосподарської продукції та збільшення площ облогових земель, що спричинює зменшення надходжень до місцевих бюджетів і збільшення дотацій селянам.

Для гірських сіл необхідно запровадити ефективний і стабільний державний механізм постійного фінансування заходів з охорони та використання земель на основі науково обґрунтованих проектів ландшафтного планування територій.

Доцільно виробити нові форми ефективного господарювання в умовах депопуляції сільського населення, з метою економічного розвитку громад. Способи господарювання слід запроваджувати, виходячи із можливостей конкретної сім'ї та

громади. Головну увагу слід приділити пріоритетним для рекреаційного регіону видам промисловості – переробній, харчовій, легкій, будівельній, а також розвитку народних ремесел, сферам обслуговування, торгівлі та транспорту.

Література

1. Гнибіденко І.Ф. Сільська соціальна інфраструктура: аспекти розвитку та зайнятості населення. – К.: РВПС НАН України, 2003. – 54 с.
2. Збарський В.К. Соціальна інфраструктура села як фактор відтворення робочої сили // Бухгалтерія в сільському господарстві. – 2012. – № 11. – С. 35-40.
3. Орлатий М.К. Соціальна сфера села та економічний механізм регулювання її розвитку: Автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.02.03 / Ін-т аграр. економіки УААН. – К.: ДОП ІАЕ, 1999. – 39 с.
4. Дьомін М., Левітан Я. Соціально-демографічні процеси та основи державної містобудівної політики в Україні // Досвід та перспективи розвитку міст України. Проектно-планувальні аспекти містобудування: Зб. наук. праць. – К.: Інститут «Діпромісто», 2004. – Вип.7. – С. 48.
5. Статистичний щорічник Львівської області за 2013 рік. – Львів, 2014. – Частина 2. – С. 98.
6. Стратегія сталого розвитку Старосамбірського району на 2008-2017 рр. Затверджено рішенням районної ради від 11 грудня 2007 р. № 193. – С. 24.
7. Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону / М.А.Голубець, П.С.Гнатів, М.П.Козловський та ін. / За ред. М.А.Голубця. – Львів: Поллі, 2007. – С. 226.
8. Урбанізаційні процеси в гірських ландшафтах і попередження їх негативних наслідків. Звіт про НДР / Національний лісотехнічний університет України. – М/340-2012 08. 11-12-12 № держреєстрації 0112U006308; Інв. № 0213U001664. – Львів, 2012. – С. 77.
9. Гладун О.М. Домогосподарства: функції та проблеми дослідження // Демографія та соціальна економіка. – №1. – С. 91.
10. Статистичний щорічник Львівської області за 2012 рік / За ред. О.Г. Осауленка. – К: ТОВ «Август Трейд», 2011. – С. 15, 17.
11. Статистичний щорічник Львівської області за 2013 рік. – Львів, 2014. – Частина 2. – С. 57.
12. Там само. – С. 60.

АННОТАЦІЯ

Пархуць Л.В., Шеремета З.Ю., Фітак М.М. Роль соціально-демографічних факторів в устойчивом розвитку горных поселений Турковского и Старосамборского районов // Биоресурси і природокористування. – 2015. – 7, № 1-2. – С. 172-182.

Причини деградації сільських населених пунктів лежать в площині як загальнодержавної політики, так і в конкретних умовах існування поселень. Соціально-демографічні процеси виступають головним фактором, впливаючим на суспільні процеси в сфері праці, економіки, землекористування, обслуговування. Стан і перспективи воспроизводства населення в Турковському і Старосамбірському районах Львівщини являються критичними, що призводить до зменшення загального трудового потенціалу.

SUMMARY

L. Parhuts, Z. Sheremeta, M. Fitak. Role of socio-demographic factors in sustainable development of mountain settlements in Turkiuskiy and Starosambirski district // Biological Resources and Nature Management. – 2015. – 7, № 1-2. – P. 172-182.

Causes of degradation of rural settlements lie in the plane of a national policy as well as in specific conditions of the villages. Socio-demographic processes is the main factor influencing the course of other social processes at the area of work, economy, land use and maintenance. State and prospects of population reproduction in Turkiuskiy and Starosambirski district of Lviv region can be described as disastrous, leading to an accelerated reduction in the overall employment potential.